

Haastattelu

Kaan Kangal

VESA OITTINEN

Karl Marx-seura järjesti koronan takia vuodelta 2020 lykkääntyneen seminaarin Friedrich Engelsin (1820–1895) 200-vuotissyntymäpäivän merkeissä 25.9.2021 Työväenliikkeen kirjastossa Helsingissä. Tilaisuuden pääpuhujana oli tohtori Kaan Kangal Nanjingin yliopistosta aiheella ”Engels and the Project of a Dialectics of Nature”. Vesa Oittinen haastatteli Kangalia seminaarin yhteydessä.

VESA OITTINEN: Hyvä Kaan Kangal, julkaisit viime vuonna kirjan *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature* (Palgrave Macmillan, 2020), joka on jo ehtinyt herättää myönteistä kiinnostusta. Kirja julkaistiin Engelsin syntymän 200. juhlavuonna, mutta vaikuttaa siltä, että nykyinen lisääntynyt kiinnostus Engelsiin ei johdu tällaisista muodollisista seikoista. Olet tehnyt työtä kirjasi ja sen aihepiirin parissa jo pitempään. Miksi olet sitä mieltä, että Engels ja hänen toimintansa, etenkin hänen yrityksensä hahmotella ”luonnon dialektiikkaa”, ansaitsee enemmän huomiota mitä se on tähän mennessä saanut, ennen kaikkea niin sanotun ”läntisen marxismin” edustajien taholta?

KAAN KANGAL: Todellisuuden hahmottaminen ristiriitojen välityksellä tuntuu kiehtovalta – siinä motiivini paneutua Engelsin luonnondialektiikkaan. Tämän

ristiriitoihin keskittyvän ajattelutavan voi sanoa tiivistyvän kahteen mielestäni itsestään selvään tosiasiaan: ensinnäkin kaikki muuttuu, joko parempaan tai huonompaan suuntaan, ja kaikki mikä muuttuu muodostaa identtisyys- ja erilaisuuden ristiriitaisen ykseyden. Toiseksi ja edelliseen liittyen: koska yhteiskunnan ja luonnon todellisuudessa kokemamme muutos kytkeytyy avoimeen tai äärettömään totaliteettiin, emme pysty tyhjentävästi tavoittamaan ja kuvaamaan tätä totaliteettia käsitteellisellä tasolla, sillä sekä tiedostuskykymme että fyysinen ja biologinen olemassaolomme asettaa sille rajoituksensa. Engels toteaa yhtä lailla niin *Anti-Dühringissä* kuin *Luonnon dialektiikassakin* näiden kahden ristiriidan muodostavan hänen dialektisen ajattelunsa peruspiirteet. Siksi olenkin aina kokenut olevani dialektiikan suhteen samoilla linjoilla Engelsin kanssa. Mikä minua on hämmästyttänyt, on se teoreettinen vastustus, jota jotkut länsieurooppalaiset eksistentiaalistit ja niin sanotut ”länsimaiset marxistit” ovat 1900-luvulla osoittaneet tätä ajattelutapaa kohtaan.

Sekin on minua oudoksuttanut, että Engels-kriitikot yrittävät haudata hänet silläkin uhalla, että tulevat näin luoneeksi sellaisen version marxilaisuudesta, joka ei juurikaan sovi yhteen sen kuvan kanssa, minkä saa Marxin omista julkaistuksista ja julkaisemattomista teksteistä, poliittisesta toiminnasta ja suhteesta Engelsiin. Vaikuttaa siltä, että Engels on vuosikymmeniä saanut toimia syntipukkina poliittisessa köydenvedossa yhtäältä niin sanotun neuvostomarxismin, toisaalta sen vaihtoehdoksi nähtyjen marxismin suuntauksien välillä. Lähiluku osoittaa tämän Engels-kiistan ilmeisen pinnallisuuden. En näe mitään tieteellistä merkitystä sillä, että (vieläkin) kysellään, oliko Marx samaa mieltä Engelsin kanssa dialektiikasta – meillä on tekstuaalista evidenssiä, joka osoittaa, että hän oli, eikä mitään evidenssiä, joka todistaisi päinvastaisesta. Muutama vuosi sitten päätin laatia artikkelin, jossa perustelin, että toisenlainen ja produktiivinen tapa lukea Engelsin dialektiikkaa on mahdollinen. Artikkelini ”Engels’ Intentions in Dialectics of Nature” ilmestyi 2019, ja Engels-juhlavuosi tarjosi minulle hyvän tilaisuuden kehitellä argumenttejani eteenpäin. Tällä tavalla kirjani syntyi.

Nähdäkseni Engelsin dialektiikkaan kannattaa palata siitä yksinkertaisesta syystä, että hän käsittelee kokonaista joukkoa kysymyksiä, jotka ovat marxilaisen filosofian ytimessä ja odottavat edelleen ratkaisuaan. Onko Hegelin *Logiikka* erityisesti tai hänen järjestelmällään yleensä merkitystä marxilaiselle luontoa ja luonnontieteitä tutkivalle filosofialle? Ottaen huomioon, että Hegel avoimesti hyväksyi materialismin yhtenä idealismin momenttina ja kytki spekulatiivisen dialektiikan pikemminkin ”varsinaiseen” (*eigentliche*) kuin ”aiempaan” (*vormalige*) metafysiikkaan, pitäisikö sanoa, että idealismi ja materialismi, yhtä hyvin kuin dialektiikka ja metafysiikkakin, ovat toisiinsa nähden negatiivisia vastakohtia? Vai

ovatko ne pikemmin positiivisessa komplementaarisessa suhteessa toisiinsa? Onko Engelsin muotoilemilla dialektiikan laeilla käyttöä – joko deskriptiivistä tai selitävää – luonnontieteissä? Pitäisikö meidän kutsua niitä ”laeiksi” vai mieluummin ontologisiksi periaatteiksi?

Pelkäänpä, että yhteenkään näistä kysymyksistä ei ole vastattu tyydyttävästi, yhtä vähän Engelsin kuin kenenkään hänen jälkeensä tulevan toimesta. Näiden ongelmien valossa ei todellakaan ole mielekästä kysyä, hyväksyikö Marx Engelsin dialektiikan vai ei. Kuitenkin juuri tämä tyhjänpäiväinen kysymys dominoi Engels-debattia. Ei liene salaisuus, että marxilainen filosofia ei ole kovin paljoa esillä tämän päivän filosofian näyttämöllä, ja epäilen, että yhtenä syynä tähän on juuri mainitsemieni kysymysten tietoinen tai tiedostamaton sivuuttaminen. En voisi ajatella parempaa foorumia marxilaisen filosofian ratkaisemattomien kysymysten selvittämiseen kuin se, minkä Engelsin *Luonnon dialektiikka* tarjoaa.

Marxin ja Engelsin tekstien parissa tehty kriittinen editointityö on monessa tapauksessa johtanut aiempien editoristen ratkaisujen kyseenalaistamiseen. *Saksalainen ideologia* lienee selkein esimerkki. Sen on havaittu koostuvan erillisistä teksteistä, jotka poikkeavat toisistaan jopa siinä määrin, että käsikirjoitusten niputtaminen yhden otsikon alle on ongelmallista – itse asiassahan nimike *Saksalainen ideologia* ei ole peräisin Marxilta eikä Engelsiltä, vaan on teoksen toimittajien vasta 1930-luvulla antama. Kirjassasi selostat Engelsin *Luonnon dialektiikan* editointihistoriaa tavalla, joka antaa aiheen uumoilla, että sen yhtenäisyys olisi tätäkin problemaattisempaa.

Marxin ja Engelsin tekstit toimitettiin eri tavoin historiallis-kriittisessä editiossa (*Marx-Engels Gesamtausgabe*, MEGA) kuin populaarimmassa laitoksessa *Marx-Engels Werke* (MEW). MEGA:ssa noudatettiin periaatetta, että toimitus puuttuu julkaistaviin käsikirjoituksiin mahdollisimman vähän. MEW taas pyrki tuottamaan lukijaystävällisemmän edition. Kun tuli aika julkaista *Luonnon dialektiikka* MEGA:ssa (sen toisessa laitoksessa, 1985), toimituskunta päätti sisäisten väittelyjen jälkeen julkaista käsikirjoitukset sekä kronologisessa (so. niiden kirjoittamisajankohdan mukaisessa) että myös systemaattisessa järjestyksessä. Tähän päädyttiin ilmeisesti poliittisista syistä: toimituskunta pelkäsi, että pelkkä kronologinen sijoittelu tekisi Engelsin tekstin haavoittuvammaksi kritiikille. Tekstien sommittelu systemaattiseen muotoon tarjosi siis eräänlaisen suojavaatteen.

Mikä minua näissä eri versioissa kiinnosti, oli se, että toimituskunta oli täysin tietoinen harjoittamastaan editorisesta vallankäytöstä. Vaikuttaahan tekstin esittämistapa siihen, miten sitä luetaan ja tulkitaan. Esimerkiksi kun systemaattinen

editio alkaa Engelsin vuoden 1878 suunnitelmalla (jota tavallisesti kutsutaan *Luonnon dialektiikan* ”pääsuunnitelmaksi”), joka seurasi välittömästi hänen ”Historiallisen johdantonsa” jälkeen, niin kronologinen versio puolestaan alkaa Engelsin dialektiikkaa ja Ludwig Büchnerin materialismia koskevilla pohdinnoina. MEW:n kansanomaisempi versio puolestaan, joka on hyvin lähellä MEGA:n systemaattista versiota, alkaa vuoden 1878 ja 1880 suunnitelmilla sekä ”Historiallisella johdannolla”. Ei siis juurikaan yllätä, että vuoden 1940 jälkeen käyty Engels-debatti on keskeisesti pyörinyt näiden kansanomaisen version kolmen tekstin ympärillä.

Käsikirjoitusten kronologinen lukeminen tarjoaa toisenlaisen, Engelsin omaa kirjoitusprosessia uskollisemmin heijastavan kuvan. Engels itse antoi vuosina 1873–1875 laadituille ensimmäisille 94 tekstille otsakkeen *Naturdialektik* (”Luonnon dialektiikka”). Kun hän järjesti käsikirjoitukset uudelleen 1886 tai sen jälkeen, hän sijoitti nämä tekstit yhdessä muutamien muiden kanssa ensimmäiseen neljästä paksusta kansiosta. Nyt hän antoi tälle ensimmäiselle kansiolle nimikkeen ”Dialektiikka ja luonnontieteet”, kun taas kolmas kansio, joka sisälsi pääasiassa ei-filosofista aineistoa, sai nimekseen ”Luonnon dialektiikka”. Myöhempien toimittajien mielestä tämän kolmannen kansion nimike ilmeisesti on kuulostanut ensimmäistä paremmalta heidän etsiessään sopivaa nimeä koko teokselle. Vaikuttaa siltä, että tämä on ainoa syy miksi me kutsumme Engelsin teosta *Luonnon dialektiikaksi* emmekä miksikään muuksi.

Välttämättä ei ole niin, että Engels halusi kirjoittaa sellaisen kirjan kuin mitä hänen tekstinsä systemaattinen versio tavoittelee. Hänen ensimmäisille 94 tekstilleen antama yhteisotsake *Naturdialektik* viittaa siihen, että hän oli ensi sijassa kiinnostunut aikansa materialismin ja Hegelin dialektiikan tarjoamista vaihtoehtoista, joita hän aikoi kommentoida. Yhtäältä filosofian ja luonnontieteiden, toisaalta työväenliikkeen poliittisten kamppailujen kokiessa nousukauttaan Engels piti välttämättömänä täsmentää sitä Hegelin dialektiikan materialistista tulkintaa, joka luonnehti hänen ja Marxin maailmankatsomusta. Kuten tiedämme, työn katkaisivat Marxin ja muiden pyynnöt laatia kattava vastaus sille kritiikille, jonka Dühring kohdisti Marxin filosofiaan ja poliittiseen taloustieteeseen. Mutta kyseessä ei ollut vakava katkos, sillä Engels jatkoi työtään luonnondialektiikan parissa ja tuotti sitä koskevia käsikirjoituksia.

Suunnilleen samoihin aikoihin, kun Engels päätti työnsä Dühringin parissa, vuonna 1878, hän luonnosteli suunnitelman, johon totunnaisesti viitataan *Luonnon dialektiikan* ”yleissuunnitelmana”. Kaksi vuotta myöhemmin hän laati toisen suunnitelman, paljon suppeamman ja sisällöltään vaatimattomamman. Tämä mainitaan tavallisesti *Luonnon dialektiikan* ”alasuunnitelmana”. En kuitenkaan ole tietoinen mistään tekstuaalisesta evidenssistä, joka osoittaisi, että Engels oli-

si ajatellut näiden kahden suunnitelman kuuluvan samaan projektiin. En myöskään ole huomannut Engelsin missään ilmoittaneen, että vuoden 1878 suunnitelmaa olisivat motivoineet samat seikat kuin vuosina 1873–1875 syntyneitä *Naturdialektik*-tekstejä tai vuoden 1880 suunnitelmaa. Kaikki Engelsin tekstien toimittajat ja niiden tulkitsijat ovat silti yhtenä miehenä uskoneet, että olemme tekemisissä yhden ainoan kaikkea määräävän tavoitteen, aikomuksen ja päämäärän kanssa, jonka oli määrä huipentua yhteen massiiviseen teokseen. Jos näin tosiaan olisi, niin miten selittää se, että ensimmäiset 94 käsikirjoitusta ovat saaneet otsikokseen *Naturdialektik*, muut tekstit sen sijaan eivät? Onko tosiaan epäuskottavaa olettaa, että Engelsillä oli vuoden 1878 suunnitelmaa laatiessaan mielessään kunnianhimoisempi tavoite, josta hän on voinut luopua vuonna 1880 päättäessään tähdätä lyhyempään esitykseen aiheenaan modernin fysiikan liikekäsitteiden filosofinen tulkinta? Tai jos Engelsillä tosiaan oli koko ajan mielessään yksi ainoa kirja vuosien 1873 ja 1886 välillä, niin miksi hän järjesti käsikirjoitukset uudelleen vuonna 1886 tai sen jälkeen, sijoittaen ne neljään kansioon, joilla oli eri nimikkeet ja joista kahdella oli omat sisällysluettelonsa?

Puolustan sitä hypoteettista mahdollisuutta, että kyseessä ei välttämättä ole yhden ainoan kirjan hanke vaan pikemmin joukko eri projekteja. Oletan, että Engels oli 1880-luvulla päättänyt karsia liian monitahoiseksi kasvanutta aineistoa ja keskittyä pienempiin osaongelmiin. Engels-tutkimuksessa ei tätä mahdollisuutta ole lainkaan pohdittu. Lyhyesti: ei ole perusteetonta olettaa, että yhden ainoan kirjan sijasta kyse pikemminkin on useammista hankkeista.

Mutta mikä oli Engelsin motiivi tutkia luonnon dialektiikkaa? Kirjassasi viittaat projektin taustalla piilevään poliittiseen syyhyn: työväenluokalle oli tärkeää luoda yhteys luonnontieteisiin ja niiden saavutuksiin. Mikä tässä erityisesti kiinnostaa, on että Engels ei silti koskaan eikä missään väittänyt, että voitaisiin puhua ”proletaarisesta” tieteestä ”porvarillisen” vastakohtana. Ainoa ratkaiseva erotte- lu, minkä Engels tässä yhteydessä tekee, on metafysisen ja dialektisen ajattelutavan välillä...

Ensimmäinen asia, mikä tässä tulee mieleen, on Marxin kirjoittamatta jäänyt vihkonen dialektiikasta. Eräässä kirjeessään Engelsille vuonna 1858 hän totesi hyötynensä suuresti Hegelin *Logiikasta* työstäessään teoriaa liikevoitosta. ”Jos vain suinkin koittaa aika, jolloin sellainen työ taas kävisi päinsä, kirjoittaisin sängen mielelläni 2 tai 3 painoarkkia, missä selittäisin keskivertolukijalle Hegelin ei vain löytämän, vaan myös mystifioiman metodin *rationaalisen* ytimen”. Se että Marxilla vielä kymmenen vuotta myöhemmin oli aikomus toteuttaa tämä projek-

ti, ilmenee hänen kirjeestään Joseph Dietzgenille 1868: ”Kun olen päässyt poliittisen taloustieteen taakasta, aion kirjoittaa ’Dialektiikan’”. Engels oli selvästikin perillä siitä, että Marxilla oli vakaa aikomus laatia tällainen tutkielma, sillä se oli ensimmäinen käsikirjoitus, jonka hän yritti löytää Marxin arkistosta tämän kuoleman jälkeen. Pian hänelle selvisi, ettei Marx ollut pitänyt lupaustaan.

Engelsin hankkeen takana voi sanoa olevan samat motiivit kuin Marxilla, nimittäin selvyuden tuominen kysymykseen, mikä rooli Hegelin perinnöllä oli heidän materialistisessa maailmankatsomuksessaan. Marxista poiketen Engels näyttää voimakkaasti kallistuneen sovellettujen luonnontieteiden *teoreettis-filosofiseen* puoleen. On pidettävä mielessä, että kilpailevien materialististen filosofioiden edustajilla, kuten Büchnerillä, Moleschottilla ja Vogtilla, oli 1870-luvulla vaikutusta eurooppalaisten työväenjärjestöjen valistustyöhön. Heillä oli taustaa luonnontieteilijöinä ja monissa tapauksissa he suhtautuivat väheksyvästi klassisen saksalaisen filosofian teoreettiseen merkitykseen. Engelsin iskulause, jonka mukaan Saksan työväenluokka on klassisen saksalaisen filosofian perillinen, tulee siis ymmärtää poleemisena huomautuksena, jonka hän sinkosi oman aikansa luonnontieteellistä materialismia vastaan. Engelsin mielestä ajan työväenliikkeestä puuttui menneisyyden filosofisen perinteen ja ajan luonnontieteellisten teorioiden kriittinen tarkastelu ja haltuunotto. Torjuen sekä klassisen saksalaisen filosofian täydellisen hylkäämisen että sen sokean omaksumisen Engels puolsi kolmatta vaihtoehtoa: filosofisesti oivaltavaa luonnontieteellistä käytäntöä ja tieteeseen nojaavaa filosofista maailmankatsomusta. Tämän vaihtoehdon merkitys tulee ilmeiseksi, jos kiinnitämme huomiota vaikkapa Carl Nägelin kaltaisten fyysikkojen kannattamaan, hämäräksi jäävään positivismiin tai sellaisten taantumuksellisten biologisten kuin Rudolf Virchow, Oscar Schmidt ja Ernst Haeckel yrityksiin heikentää Darwinin kehitysoopin sosialistista reseptiä työväenliikkeessä.

Mitä ”porvarillisen” ja ”proletaarisen” tieteen erotteluun tulee, niin se on harhaanjohtavaa ja aiheuttaa sekaannusta yksin jo siitä syystä, että näiden kategorioiden avulla tuskin voi kuvitella luokittelevansa algebraa, aivotutkimusta tai solubiologiaa. Engelsillä oli toisenlainen näkemys luonnontieteellisen käytännön ja poliittisen maailmankatsomuksen välittymisestä. On konkreettisia tapauksia, joissa joitain vallitsevia luonnontieteellisiä teorioita saatetaan hyödyntää tiettyjen luokkaetujen tai poliittisten vakaumusten perusteluun (näinhän esimerkiksi Haeckel teki). Marxismissa teorian funktiona on artikuloida täydessä mitassa työväenluokan vaatimukset ja intressit sekä pukea ne ohjelmalliseen muotoon. Poliittis-teoreettisessa ajattelussa usein tiedostamattomasti maailmankatsomuksen pohjaksi omaksutut varsin yleiset periaatteet tulee alistaa kriittiselle filosofiselle tarkastelulle. Engelsiä kiinnosti, miten yhdistää tämä pitkä ketju filosofian, po-

liittisen teorian ja työväenluokan käytännön välillä. Tässä suhteessa Hegel tarjosi sopivat kategoriaaliset puitteet, jotka Engelsin mielestä kuitenkin vaativat jatkuvaa tarkistusta ja uudelleenarviointia koko ajan kasvavan luonnontieteellisen tiedon valossa.

**Missä mielessä voitaisiin sanoa Engelsin luonnondialektiikan projektin vastan-
neen neuvostotyylistä ”diamatia”? Eikö tässä taas palata jo edellä mainittuun
”itäisen” ja ”läntisen” marxismin vastakkaisuuteen?**

Kun ottaa huomioon termin ”diamat” saaman pejoratiivisen sävyn, olisin valmis heti kättelyssä kiistämään, että se olisi identtinen Engelsin projektin kanssa. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö Neuvostoliitossa oltaisi tehty mitään arvokkaita yrityksiä systematisoida niitä luontoa ja luonnontieteitä koskevia dialektisen filosofian periaatteita, joita Engels hahmotteli, joskin vain katkelmallisesti. Pitää muistaa, ettei Neuvostoliitossa koskaan, ei alkuaikoina eikä myöhemminkään, ollut yhtä ainoata marxismia. Tämä on seikka, jonka ”läntisen marxismin” historiankirjoitus sivuuttaa. Läntisen marxismin virheenä on redusoida kokonainen yhteiskunta ja sen väestö jonkin valtioideologian kannattajiksi, ideologian, joka olisi saanut virallisen hyväksynnän 1920-luvun lopulla, kun neuvostotiede joutui kokemaan ensimmäiset puhdistusten aallot.

Mikä minua ilmaisussa ”läntinen marxismi” erityisesti vaivaa, on sen orientalistinen/oksidentalistinen -jako maantieteellisin perustein, mikä antaa ymmärtää, että älykkäämmät marxistit asuttavat ”Länneksi” nimettyä tarkemmin määrittämätöntä aluetta, loppujen taas sijoituessa jonnekin ”Itään”. Marxismin teemana on luokkataistelu. Se on universalistinen maailmankatsomus ja pätee sellaisena yleismaailmallisesti. Marxismi toki huomioi paikalliset olosuhteet, mutta eihän tämä merkitse, että sen pääperiaatteita voitaisiin relativisoida maantieteellisin perustein. Lyhyesti, Itä-Länsi-jaottelu ei yksinkertaisesti ole minusta toimiva.

Siksi uskonkin, että tarvitaan toinen näkökulma tarkasteltaessa marxismin kehittymistä Neuvostoliitossa ja muualla, näkökulma, joka pystyy tekemään oikeutta kaikille niille mutkikkaille seikoille, jotka liittyvät niin onnistuneisiin kuin epäonnistuneisiin yrityksiin kehitellä marxilaista maailmankatsomusta. Nämä kiemurat tulevat hyvin esiin Abram Deborinin tapauksessa. Kuten hyvin tiedetään, Deborin ja hänen oppilaansa olivat keskeisessä asemassa puolustamassa Hegelin dialektisen filosofian perintöä mekanistien, ennen kaikkea Skvortsov-Stepanovin hyökkäyksiä vastaan. On varsin kiinnostavaa todeta, että kun Deborin turvautui Engelsin auktoriteettiin ja nojasi *Anti-Dühringiin* ja *Luonnon dialektiikkaan* muo-
toillessaan yhden dialektiikan perusideoista, ajatuksen vastakohtien välittymisestä,

häntä syytettiin marxismin vääristelystä. Perusteluna esitettiin, että jos dialektiikka puolustaa vastakohtien välittymistä, se silloin myös puoltaa vastakkaisten yhteiskuntaluokkien välittymistä. Ironia piilee siinä, että juuri Engels puolusti luonnon dialektiikassaan vastakohtien toisikseen välittymisen ideaa. Deborin vain toisti ja korosti Engelsin kantaa. Mutta kun kolme Punaisen professuurin instituutin¹ vastavalmistunutta päästökästä (Mitin, Raltsevitš ja Judin) käynnistivät kampanjan Deborinia vastaan 1930, he esittivät Deborinin, eivät Engelsiä, tämän käsityksen luojaksi. Kyse ei suinkaan ollut filosofisesta ongelmasta, siitä missä määrin voi puhua vastakohtien toisikseen välittymisestä luonnossa ja yhteiskunnassa, vaan siitä, mistä löytää sopiva kulma käydä Deborinin kimppuun. Vielä ironisempaa oli, että alkuvaiheen lyhyen sekaannuksen jälkeen Deborin päätyi myöntämään olleensa väärässä vastakohtien välittymisen suhteen.

Mielestäni jo tämä kiista yksin osoittaa, mikä ero on Engelsin oman tekstin ja sen myöhempien poliittisten tulkintojen välillä. Lisäesimerkkinä neuvostomarxismien sisäisistä jaoista voi muistuttaa, miten Stalin hylkäsi negaation negaation dialektiikan lakina. Tälle hylkäykselle ei näy löytyneen paljon kannattajia edes Stalinin aikana eikä jälkeensä. Niinpä Mitinin ja Raltsevitšin suureen neuvostotietosanakirjaan (*Bolšaja Sovetskaja Entsiklopedija*) vuonna 1935 laatima hakusana dialektisesta materialismista piti negaation negaatiota yhtenä dialektiikan lakina. Sittemmin Tšertkov ja Moroz olivat samaa mieltä 1953 ja Mark Rozental 1967. Herbert Marcusen *Soviet Marxism*-teoksessaan esittämä väite, että negaation negaatio olisi hävinnyt neuvostomarxilaisen filosofian dialektisesta sanavarastosta ei näin ollen ole vain virheellinen, vaan osoittaa myös, ettei yksi ”läntisen marxismen” pioneereista ollut kovinkaan hyvin perillä siitä mitä hän vastusti.

Jos otetaan lopuksi vielä yhdeksi esimerkiksi Lukácsin tapaus, niin hän esiintyi Engelsin dialektiikan kriitikkona 1920- ja 30-luvuilla ollessaan vielä aktiivisessa yhteistyössä neuvostotutkijoiden kanssa, mutta muutti mieltään Engelsistä 50-luvun lopulla, jolloin hänestä tuli kriittinen neuvostohallintoa kohtaan. Lukácsin tapaus falsifioi empiirisellä tasolla ”läntisen marxismen” itä-länsi-jaon.

Totta, mutta eikö itse ”dialektiikan lain” ajatus kuitenkin ole ongelmallinen? Engels luetteli niitä kolme: laki vastakohtien ykseydestä ja ristiriidasta, laki määrällisten muutosten muuttumisesta laadullisiksi, ja sinun juuri mainitsemasi negaation negaation eli kieltämisen kieltämisen laki. Ne selvästikään eivät ole

¹ ”Punaisen professuurin instituutti” (*Institut krasnoi professury*) oli 1920-luvun lopulla Neuvostoliitossa luotu koulutusjärjestelmä, jolla pyrittiin nopeasti kasvattamaan uusia kaadereita bolševikkihallinnon käyttöön. Kurssit kestivät aluksi 4, sittemmin 5 vuotta (V.O.).

luonnonlakeja samassa mielessä kuin esimerkiksi Newtonin fysiikan lait. Mutta ne eivät myöskään ole formaalisen logiikan sääntöjä. Miten ne siis pitäisi ymmärtää?

Voi puolustaa kantaa, että Engels onnistui kohtalaisen hyvin muotoillessaan ontologisia invariansseja, siis näitä ”dialektiikan lakeja”, joita kaikki luonnossa esiintyvä liike noudattaa, mutta hän ei onnistunut yhtä hyvin sen selittämisessä, miten nämä hänen dialektiikan lakinsa eroavat luonnontieteiden laeista. Luonnontieteissä lait ymmärretään tavallisesti keskenään yhteydessä olevien tapahtumaketjujen tilastollisina säännönmukaisuuksina tai toisiinsa yhteydessä olevien entiteettien sisäisenä sidoksena.

Engels selvästikin pyrki löytämään ilmauksen niille objektiivisille rakenteille, joiden puitteissa tai joita noudattaen luonnonilmiöiden voi sanoa toteutuvan. Vuoden 1878 luonnoksessa hän muotoilee neljä, ei vain kolme dialektista lakia. Tämän jälkeen hän pudottaa neljännen lain (”kehityksen spiraalimainen muoto”) pois *Dialektiikka*-käsikirjoituksestaan. Syytä tähän Engelsin tekemään poistoon ei tiedetä. On mahdollista, että hän on ajatellut neljännen lain jo sisältyvän kolmanteen, negaation negaation lakiin. Koska kolmas laki jo ilmaisee kehityksen toteutuvan ristiriitojen kautta, hän ehkä on päätenyt siihen, että neljännen lain spiraalimetaphora on pikemmin täsmentävä luonnehdinta kyseisestä liikkeestä kuin oma erillinen lakinsa. Tai vaihtoehtoisesti hän on vuoden 1878 suunnitelmassa ensin aikonut nostaa esiin emergenttejä luonnon ilmiöitä, joiden kuvaamiseen neljäs laki olisi saattanut sopia, mutta päätenyt sitten kuitenkin sijoittamaan ne kolmannen lain alaiseksi.

Valitettavasti ongelma on syvemmällä kuin vain siinä, pitäisikö puhua ”laeista” vai ”periaatteista”, tai siinä, onko näitä lakeja kolme vai neljä. *Dialektiikka*-käsikirjoituksessa Engels rinnastaa kaksi ensimmäistä lakia Hegelin *Logiikan* kahteen ensimmäiseen osaan (olemisen logiikka ja olemuksen logiikka). Kolmas laki kuitenkin, outoa kyllä, ei rinnastukaan Hegelin *Logiikan* kolmanteen osaan (käsitteen logiikka), vaan Hegelin koko systeemiin. Emme tiedä syytä, miksi Engels on päätenyt näihin rinnastuksiin tai miksi hän on päätenyt noudattaa Hegelin *Logiikan tieteen* kolmiosaista jaottelua Hegelin myös käyttämän kahtiajaon (objektiivinen ja subjektiivinen logiikka) sijasta. Nämä Engelsin dialektiikan lakien puolet on tärkeä huomioida, koska ne korostavat hänen työnsä keskeneräisiksi jääneitä osuuksia. Kohtaamme pikemmin enemmän avoimiksi jääneitä kysymyksiä kuin lopullisia vastauksia.

Engelsin projektista käyty keskustelu on todellakin paljolti liikkunut dialektiikan ”lakien” ongelman ympärillä. Vaikuttaa kuitenkin siltä – ja kirjasi tuo myös tämän seikan hyvin esille – että Engelsin työhön sisältyi muitakin varsin hedelmällisiä oivalluksia. Esimerkiksi se ajatus (jonka hän muotoili ensi kertaa kirjeessään Marxille 1873), että tieteiden kohteena ovat ”materian liikemuodot” ja että tässä on mahdollista erottaa eri tasoilla olevia liikemuotoja: fysikaalinen, kemiallinen, biologinen ja yhteiskunnallinen liikemuoto. Mielestäni tämä näkökulma mahdollistaa Engelsin projektin tarkastelemisen yrityksenä luoda tieteenfilosofiaa – ei siis vanhanmallista ”luonnonfilosofiaa” (*Naturphilosophie*), joka liikkuisi konkreettisten tieteiden yläpuolella.

Tätä kysymystä on aiemminkin pohdittu erilaisten otsikkojen alla. Yksi muodikas tapa ilmaista se on tiedustella, pyrkikö Engels ykseyden *tieteeseen* vai tieteiden *ykseyteen* (Frank Fiedler). On myös kysytty, pitäisikö meidän mieluummin puhua *luonnon* dialektiikasta vai *luonnontieteiden* dialektiikasta (Bonifati Kedrov, Herbert Hörz). Kolmas vaihtoehto on pohtia, onko kyseessä *luonnon* dialektiikka vai dialektiikka *luonnossa* (Hans Heinz Holz).

Engels ei tehnyt asioita helpoksi meille kirjoittaessaan *Luonnon dialektiikassa*, että ”kun luonnontiede ja historiatiede ovat omaksuneet dialektiikan, tulee kaikki filosofinen rihkama – lukuun ottamatta puhdasta oppia ajattelusta – tarpeettomaksi, katoaa positiivisesta tieteestä”. Vielä profeetallisempia ovat hänen sanansa kirjassa *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu*: ”Filosofia päättyy yleensä Hegeliin (...) hän (...) osoittaa meille tien, joka johtaa järjestelmien labyrintista maailman todelliseen positiiviseen tiedostamiseen”. Kun filosofia on karkotettu luonnosta ja historiasta, Engels jatkaa, ainoa mitä filosofiasta jää jäljelle, on ”logiikka ja dialektiikka”. Kaikki tämä kuulostaa tuomiolta saksalaisen ajattelun kärkihahmojen, Kantista Hegeliin, harjoittamalle luonnonfilosofialle. On kiinnostavaa muistaa, että 1920-luvun alussa Sergei Minin, Engelsin näistä huomautuksista inspiroitunut varhainen neuvostoteoreetikko, esitti kahdessa artikkelissaan ”Filosofiju za bort!” (”Filosofia yli laidan!”) ja ”Kommunizm i filosofija” (”Kommunismi ja filosofia”), että filosofia oppialana olisi kokonaan lakkautettava. Samanlaisia ”filosofobisia” tai filosofianvastaisia näkemyksiä, käyttäkseni A. Troitskin ilmaisuja, esitti Emmanuil Entšmen, entinen venäläinen esserrä (sosialistivallankumouksellinen) ja biologi.

Kaiken sanotun jälkeen olisi silti muistettava myös Engelsin muut *Luonnon dialektiikassa* esittämät huomautukset, jotka puolustavat kantaa, että filosofia on luonnontieteilijälle välttämätöntä:

Luonnontutkijat luulevat vapautuvansa filosofiasta pysyttelemällä siitä tietämättöminä tai haukkumalla sitä (...) he eivät ole yhtään vähemmän filosofian orjuudessa, ja useimmiten valitettavasti juuri huonoimman filosofian orjuudessa (...) Asennoitukoot luonnontieteilijät miten haluavat, heitä hallitsee filosofia. Kysymys on vain siitä, haluavatko he, että heitä hallitsee jokin huono muotifilosofia, vaiko sellainen teoreettisen ajattelun muoto, joka perustuu ajattelun historian ja tulosten tutkimukseen.

Nämä Engelsin rivit eivät todellakaan väitä, että dialektinen filosofia olisi jonkinlainen supertiede tai kaikkien tieteiden kuningatar. Mitä hän sen sijaan näyttää puoltavan, on sellainen filosofia, joka kohoaa erityisistä tieteellisistä käytännöistä niiden teoreettisten periaatteiden, joita on tietoisesti tai tiedostamatta sovellettu luonnontieteissä, korrektiivina ja kriittisenä artikulaationa. Tämän kannan voi sanoa lähenevän tieteenfilosofiaa.

Välttämättä ei kuitenkaan ole niin, että tieteenfilosofian tulisi korvata luonnontieteenfilosofia. Engelsin vihamielisyys klassisen saksalaisen filosofian systeeminrakennusta kohtaan on tunnettu. Se ei silti merkitse, että tieteenfilosofia ja luonnontieteenfilosofia tulisi nähdä sovittamattoman vastakkaisina. Tältä kannalta katsoen on ehkä parempi puhua filosofisesta luonnon *käsitteestä* kuin luonnontieteenfilosofiasta. Meillä kaikilla on tällainen käsite luonnosta, sen systemaattisuuden aste vain vaihtelee. Tärkeätä on kytkeä se tiiviisti erityisten luonnontieteiden kriittiseen teoriaan ja käytäntöön. Luulen että Engels olisi ollut samaa mieltä.